

W. Kovács András

Az erdélyi vármegyék középkori szolgabírái

A szolgabírák¹ megjelenése az ispáni törvényszéken az új típusú megye, a királyi várszervezet megszűnése után kialakuló, a szakirodalom által „nemesi”-nek nevezett vármegye és a vármegyei ítélőszék létrejöttének legfontosabb mutatója. A szolgabíró elnevezés (*iudex nobilium*) – a korábbi közkeletű vélekedésektől eltérően – nem a *iudex servientium*ból (‘serviensek bírása’) eredeztethető, hanem a „szolgáló”, azaz „segítő” bíró kifejezéssel hozható összefüggésbe,

W. Kovács András (1975) – tudományos munkatárs, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, wkovacsandras@eme.ro

A tanulmány elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica Ösztöndíjprogramja támogatta.

¹ E tanulmányban jegyzet nélkül idézett archontológiai adatok és további könyvészeti hivatkozások megtalálhatók a következő összeállításban: W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyék középkori archontológiája*. Kvár 2010. (Erdélyi Tudományos Füzetek 263. A továbbiakban *Erdélyi vármegyék archontológiája*). Ehhez pótlásként a szolgabírákra vonatkozó adatokat az alábbiakban soroljuk fel. – *Belsőszolnok* (BSz): Székely János szolgabíró (1537. XII. 2., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp. [a továbbiakban MNL-OL], F17; Kolozsmonostori konvent levéltára, Cista comitatum, Cista com. Doboka, B, nr. 9. [MNL-OL, Filmtár, 46046. sz. tekercs]; az adat ismeretét Bogdándi Zsoltnak köszönöm). *Doboka* (DO): Olnoki (Ónoki) Pál és Szentgyedyi András 1404–1406 között is szolgabírák (1401. XI. 1., 1404. IX. 16., 1405. X. 6., 1406. VIII. 26., W. Kovács András: *A Wass család cegei levéltára. Lappangó középkori oklevelek a nagyszombati Brukenthal-gyűjteményben. Levéltár-történeti adatok. = Certamen. II. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese, Bogdándi Zolt, Weisz Attila. Kvár 2015. 194–216 [a továbbiakban *WassLt Brukenthal*] 203 [6. sz.], 205 [11. sz.], 206–207 [16. sz.], 207 [18. sz.]); 1411-ben csomafáji Tót Balázs és a már említett Szentgyedyi András a szolgabírák (1411. VI. 9., uo., 211 [31. sz.]. *Fehér* (FH): Forró Miklós szolgabíró 1417. X. 19-én váraszeszi Lépes Loránd parancsára jár el, aki erdélyi alvajda és Fehér vm. ispánja, de ezt a tisztségét itt nem említik: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Michael Auner, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbacher, Konrad G. Gündisch. Hermannstadt–Bukarest 1892–1991. (a továbbiakban Ub) IV. 57–58); a 15. század elején gáldi Bolta Albert és Csesztvei Jakab szolgabírák [14[–]] (*f. III. [p.?] Decoll. loh. bapt.*) csonka oklevéltörredék; Szeben város és a Szász Nemzet Levéltára [a továbbiakban SzNLt], Franz Zimmermann oklevélmásolatai, p. 530 [538]; eszerint az eredeti jelzete: Karlsb. Handschr. K. 5 V. 2. 1. Theil 82.); Hosszútelti Gáspár szolgabíró [1494 körül?] (1509: MNL-OL, Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban DL] 62 983); Elekesi György (1498. XII. 31., SzNLt, Urkunden V/1199.); Elekesi István (1499. VIII. 5., DF 245 287.); szőkefalvi Kis Illés (1499. X. 31., DF 245 290.) *Hunyad* (HD): Csanád fia: István és Barabás fia: Demeter (1382, XII. 8–12. között; DL 42 244, az adat forrása Jakó Zsigmond kézíratos regesztája az *Erdélyi okmánytár* V. kötete számára; a hozzáférést Jakó Klárának köszönöm); Bácsi György 1512-ben is szolgabíró 1512. II. 10. (Történeti Lapok, Ds, 1/1874. 2–3., az adat ismeretét Hegyi Géznak köszönöm). *Kolozs* (KL): Frátai Gergely (1471. II. 21., DL 26 901.); Rödi János (1536. IV. 18., Josephus Kemény: *Diplomatarii Transsilvanici Appendix*, kézíratos másolatgyűjtemény (Kemény József gyűjteményének a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött anyagában; a továbbiakban Kemény: *DiplApp*) IX. 223., eszerint jelzete: Kolozsmonostori konvent lt., XVIII/286.); [sárdi] Hacaki Gáspár szolgabíró (1537–1538) és vármegyei nótárius (1537–1544); 1537. II. 4. (Kemény: *DiplApp* X. 237., eszerint jelzete: Kolozsmonostori konv. lt., XVIII/111.); 1538. II. 2. (Gyulafehérvár, Batthyaneum, kolozsmonostori konv. mlt., LXXVIII/28., az adat ismeretét Bogdándi Zsoltnak köszönöm). *Küküllő* (KK): [abosfalvi] Rákosi Mihály 1534-től szolgabíró, 1534. XI. 3.: MNL-OL, F17, Kolozsmonostori konv. hiteleshelyi lt., Cista comitatum, com. Küküllő, B, nr. 62. [MNL-OL, Filmtár, 46048. sz. tekercs]; az adat ismeretét Bogdándi Zsoltnak köszönöm). *Torda* (TD): Egresi Tamás és Keresztúri András fia Péter szolgabírák (1404. IX. 8., *WassLt Brukenthal* 204–205 [10. sz.]); csáni Egresi Tamás szolgabíró (1530; Kemény: *DiplApp* IX. 164., Kolozsmonostori konv. lt., XII/81). Az erdélyi szolgabírákról alig valamivel több mint tíz évvel ezelőtt jelent meg egy összefoglaló (Rüsz Fogarasi Enikő: *Juzii nobilarii in societatea medievală transilvăneană*. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia XLIX[2004]. 1. sz. 17–25 [a továbbiakban Rüsz Fogarasi: *Juzii nobilarii*]), ám épp a fentebb idézett archontológia elkészülte szolgált alapot arra, hogy a témát újból elővegyük.

és azt a személyt jelenti, aki az ítélőszéket összehívó ispánnak tanáccsal és segítséggel szolgál. A szolgabírói tisztség a megyebeli birtokosok, a serviensek felett bíraskodó királybírák (a 13. század elejétől: billogosok) eljelentéktelenedésével függ össze, helyüket az ispánok mellé az 1270-es években központi intézkedéssel kirendelt szolgabírák vették át, tehát nem a megyebeli nemesség önszerveződésének eredményeként jött létre.²

Magyarországon a szolgabírákat a 13. században – az erre vonatkozó adatok többsége az 1290-es évekből való – még többnyire a király nevezte ki.³ Kisebb számban, de szolgabírák választására is vannak korai adatok, de ezek különféleképpen értelmezhetőek. Ezen esetek egyike Somogy vármegyéből, a másik három pedig az ország különkormányzattal rendelkező tartományai, Erdély és Szlavónia területéről valók. Minthogy az erdélyi és szlavóniai megyék ispánjait nem közvetlenül a király, hanem a vajda, illetve a bán nevezte ki, felmerült az a feltételezés is, hogy „eredetileg csak a király által kinevezett megyéispánok mellé kerültek a király által kinevezett szolgabírák”.⁴ A szolgabírák erdélyi megjelenését a szakirodalom az alábbi adatokkal hozta összefüggésbe.⁵

1288-ban, a Torda melletti Keresztesmezőn László erdélyi alvajda, Nyitrai Péter kolozsi ispán és három másik bíró, *iudices per regnum Transsiluanum constituti*, mint az alvajda ülnöktársai járnak el.⁶ A hagyományos értelmezés szerint a szövegben „egész Erdélyország által választott bírák”,⁷ azaz szolgabírák szerepelnek. Analógiák alapján az „Erdélyország egész területére kinevezett bírák” fordítás is felmerült.⁸ A korábbi kutatás kételkedett azt illetően, hogy ők Fehér vármegye ispánjának, illetve szolgabíráinak tekinthetők-e,⁹ újabban viszont ezt az adatot tekinti a szolgabírák első előfordulásának.¹⁰ Ez az 1288-ban említett négy választott nemes

² Tringli István: *Magyék a középkori Magyarországon. = Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. Neumann Tibor–Rácz György. Bp.–Piliscsaba 2009 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40.–Analecta Mediaevalia III. 487–518. – A továbbiakban Tringli: *Magyék*) 497–499. A ’segítő bíró’ etimológiát elsőként Zsoldos Attila javasolta, lásd *A szolgabírói tisztségnév kialakulásának kérdéséhez.* Levéltári Szemle XXXVIII(1988). 4. sz. 12–19. A szolgabírói intézmény kialakulását ugyancsak Zsoldos Attila tisztázta (*Az özvegy és a szolgabírák.* Századok CXXXVII[2003]. 783–808 [a továbbiakban Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák*]). A *iudices nobilium* tisztséget elsőként 1273-ban használták az Orbász megyei szolgabírák megjelölésére (uo. 791).

³ Gerics József: *Árpád-kori jogintézmények és terminológia törvényhozásunk egyik keltezetlen emlékében.* Századok CIII(1969). 617–619; Uő: *Korai rendiség Európában és Magyarországon.* Bp. 1987 (a továbbiakban Gerics: *Korai rendiség*). 274. (115. jegyzet); Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák* 796.

⁴ Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák* 796. és 101. jegyzet.

⁵ Az alább felsorolandó adatokról nincs szó a Béli Gábor munkájában: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351.* Bp.–Pécs 2008. (Institutiones Juris. Dialóg Campus Szakkönyvek) Pécs 2008 (a továbbiakban Béli: *Szolgabírók*).

⁶ Az alábbiakban idézendő forráshelyekre lásd Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák* 796. 100. jegyz. – *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár.* I–IV. (1023–1372). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond. Bp. 1997–2014. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 26., 40., 47., 53. – A továbbiakban CDTrans) I. 437. sz.

⁷ Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000. (Milleniumi Magyar Történelem). 115.

⁸ Gerics: *Korai rendiség* 274. 115. jegyzet.

⁹ Gábor Gyula: *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt.* Bp. 1908. (a továbbiakban Gábor: *Magyar megyei intézmény*) 182; Gerics: *Korai rendiség* 274. 115. sz. jegyz. Vö. *Erdélyi vármegyék archontológiája* 49. 11. sz. jegyz.

¹⁰ Zsoldos Attila: *A megye intézménye a 14. század második felében (térkép).* = *Korai magyar történeti lexikon.* Főszerkesztő Kristó Gyula. Szerkesztők Engel Pál és Makk Ferenc. Bp. 1994. (térkép a 488–489. oldalak között; a továbbiakban: Zsoldos: *A megye intézménye*). E szerint a Fehér megyei szolgabírák első említése 1288 (nyilván e szóban forgó oklevél alapján).

határozottan emlékeztet az új típusú „nemesi megyének” nevezett intézmény hatóságára; 1291 februárjában pedig, az Erdélyben tartózkodó III. András dekrétuma szerint a megyésispán csak négy választott nemessel együtt bírászkodhat.¹¹

A Fehér megyei Gáldon 1291 májusában kelt oklevelével Benedek *comes*, László erdélyi alvajda helyettese (*comes Benedictus gerens vices Ladizlai vicevaivodae Transsilvani*) bizonyította, hogy az erdélyi káptalan kiegyezett a Mokou fia Miklós és Lukács ellen az alvajda, továbbá az erdélyi királyság által kirendelt társbírák: Gombási Domokos és Szentkirályi Gergely *comesek* előtt régóta folyó perben.¹² Minthogy az utóbbiakat az oklevél nem nevezi szolgabíráknak, őket fogott bíráknak vélhetnénk. Tekinthetők-e ezek „ős-szolgabíráknak”? A per az alvajda helyettese és a két kirendelt (*deputatus*) bíró előtt folyt, márpedig az alvajda a 14. század elejétől egyben a Fehér vármegyei ispáni tiszte is betöltötte.¹³ Ugyanezen Szentkirályi Gergely *comest* pedig alig néhány évvel később, 1303-ban már kétségtől Fehér vármegyei szolgabíróként említik akkori társával, Forrói Péter *comesszel* (megnevezésük immár a később általánossá váló *iudices nobilium provincialium*), akik *Elleus magister* alvajdával együtt birtokba iktatást vezetnek.¹⁴

Az, hogy Erdélyben minden vármegyében csak két szolgabíró volt, Tagányi Károly szerint azzal magyarázható, hogy az alvajdai ítélőszék és a vajdai közgyűlések mintegy „tehermentesítették” a vármegyei bírászkodást, továbbá az erdélyi vármegyék kisebbek voltak, és kevesebb birtokossal is rendelkeztek, mint a magyarországiak, így feladataikat két szolgabírával is elláthatták.¹⁵ A szolgabírák megjelenése Erdélyben a magyarországi intézkedést követhette, és királyi vagy még inkább vajdai – talán 1291. évi – utasításra, minthogy a szolgabírák száma a 14. század elejétől fogva mind a hét vármegyében egységesen kettő, eltérően a király ugyanezen évi rendelkezésétől és a magyarországi helyzettől, ahol számuk legtöbbször négy. (Kettőtől eltérő számú erdélyi szolgabíróról az alábbiakban még lesz szó.) Szlavóniában 1273-ban a bán mint a központi hatalom képviselője rendelte el a szolgabírói intézmény létrehozását.¹⁶

Egy 1304. évi oklevél, név nélkül, általánosságban említ szolgabírákat. Minthogy itt a szolgabíráknak (és másoknak) a Doboka vármegyei Biszó földre vonatkozó okleveleit említik, valószínű, hogy Doboka vármegye szolgabíráiról van szó.¹⁷ 1305-ben már név szerint is említik az ottani szolgabírákat.¹⁸ 1310-ben Torda vármegyében említene név szerint – egy birtokba iktatás alkalmával felsorolt szomszédok között – szolgabírákat (*iudex provincie*) és ennek alszolgabíráját (*viceiudex*);¹⁹ a vármegye első saját kiadványa 1335-ből maradt fenn.²⁰

¹¹ CDTrans I. 470. sz. = Ub I. 173.

¹² CDTrans I. 479. sz. = Ub I. 178–179.

¹³ 1320-ban Miklós alvajda mint Fehér vármegye ispánja két ottani szolgabíróval együtt bocsát ki oklevelet (CDTrans II. 349. sz.)

¹⁴ Uo. II. 31. sz. – Fehér vármegye első ránk maradt oklevele 1320-ban kelt: uo. II. 349. sz.

¹⁵ *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Írták Tagányi Károly, Kádár József, Réthy László, Pokoly József. I–VII. Deés 1901–1905. (a továbbiakban Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka*) I. 280.

¹⁶ Zsoldos: *Az özvegy és a szolgabírák* 799.

¹⁷ CDTrans II. 43. sz.

¹⁸ Uo. II. 47. sz.

¹⁹ Uo. II. 168. sz.

²⁰ *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387*. Szerk. Kristó Gyula, Blazovich László, Gécz Lajos, Almási Tibor, Köfalvi Tamás, Tóth Ildikó, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, B. Halász Éva, Rábai Krisztina. I–XV (1301–1331), XVII (1333), XIX–XXXIV (1335–1350), XXXVIII (1354), XL (1356). Bp.–Szeged 1990–2015. (a továbbiakban AOKI). XIX. 516. sz.

1312-ben, majd 1314-ben Kolozs vármegye hatósága, az ispán és két szolgabíró bocsát ki oklevelet.²¹ Belsőszolnok és Küküllő vármegyei szolgabírákról csak 1325-ből, illetve 1331-ből maradt fenn az első említés.²² Hunyad vármegyében a legkorábbi ismert megyei oklevél említ 1333-ban szolgabírákat.²³

A szolgabírák a 14. században – egészen a bírósági jellegű vajdai közgyűlések 1412. évi megszűntéig²⁴ – bírótársakként részt vettek a vajdai közgyűléseken, akárcsak a közgyűlés idejére megyénként választott hat-hat nemesi ülnök. A két csoport között lehetett átfedés, azaz a hivatalban levő szolgabírákat is választhatták ülnököknek. Az 1344. évi vajdai közgyűlésen – valószínűleg nem csak ekkor – a Küküllő vármegyéből választott hat ülnök közül Bord (*Burd*) és Simon bán fia (Darlaci) Miklós is, a Fehér vármegyeiek közül Forrói Miklós, a Kolozs vármegyeiek közül pedig Zsuki János ugyanazon évben e vármegyék szolgabírái is.²⁵ Az 1344. évi név szerinti felsoroláson túl a közgyűlések alkalmával kibocsátott vajdai oklevelek csak általánosságban említik a hét vármegye szolgabíráinak részvételét;²⁶ legkorábbi jelenlétük a vajdai közgyűléseken 1327-ből adatolható.²⁷ Az 1348. évi vajdai közgyűlésen kelt a hét erdélyi vármegye szolgabíráinak közös oklevele, az egyetlen ilyen jellegű oklevél. Ez a közgyűlésen részt vevő esküdtek és nemesek tanúsítványát foglalta írásba,²⁸ ez az oklevél azonban nem a vármegyék közös kiadványa, hanem a vajdai közgyűlés kiadványának számít. A hátlapján látható nyolc befüggesztett pecsét nyomáról a közgyűlésen részt vevő szolgabírák pontos számára azonban nem következtethetünk; a nyolc pecsét ugyanis nem zárja ki azt, hogy mind a tizennégyen részt vettek a közgyűlésen: meglehet, hogy mindenik vármegyének legalább egy

²¹ CDTrans II. 198/1., 223. sz.

²² Uo. II. 527, 529.; 722. sz.

²³ Uo. II. 786. sz. Vö. Zsoldos: *A megye intézménye*. – A szolgabíráknak itt felsorolt első említései közül, a kötet 1994-es megjelenése óta Torda vármegyéből került elő újabb adat.

²⁴ Kordé Zoltán: *Az 1412. évi erdélyi Generalis Congregatio*. = *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tom. CXXIV. Szeged 2006. 53–61.; Uő: *Hatalmi-politikai viszonyok Erdélyben a konstanzi zsinat korában* = „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. *Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából*. Szerk. Bárány Attila, Pósnán László. Debrecen 2014. 275–276.

²⁵ CDTrans III. 227. sz. Az 1344-ben említett ülnökök közül többen korábban is vármegyék szolgabírái voltak: [Nyíresi] Domokos fia János (Doboka) 1341-ben, *Beztur* [fia Haranglábi] Domokos (KK) 1331-ben, [Tátéi] *Kemen* fia Márton (FH) 1339–1342 között. Személyükre lásd Hegyi Géza: *Az 1344. évi vajdai közgyűlés esküdt ülnökei* (kézirat, melyet a szerző lekötőlező szívességéből használhattam). Gábor Gyula megjegyzése, melyet a hét vármegye szolgabíráinak a vajdai kongregáción kiadott 1348-as oklevelére hivatkozva tett, miszerint „az erdélyi vajda a vajdai székre ezen 7 megye szolgabírái közül választotta ki a maga bírótársait” (Gábor: *Megei intézmény* 13), tehát pontosítandó: a bírótársak között megtaláljuk az ülnököket és a szolgabírákat is, és az ülnökök közé a hivatalban levő szolgabírák egy részét is beválaszthatták.

²⁶ Janits [Borsa] Iván: *Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig*. Bp. 1940. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványai 18.) 43–44.

²⁷ CDTrans II. 607. sz. További példák (1347–1348, 1355–1356, 1358, 1360, 1372, 1377, 1391, 1408. évek-ből): uo. III. 377, 464, 786, 863–864, 977, 984. sz. IV. 61–62, 217, 992. sz.; *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*. Vol. XV. Intocmit de Susana Andea, Lidia Gross, Viorica Pervain, Adinel Dincă. Buc. 2006. 159; Ub III. 24; *Codex diplomaticus Sacri Romani Imperii comitum familiae Teleki de Szék*. A római szent birodalmi gróf széki *Teleki család oklevéltára*. Szerk. Barabás Samu. I–II. (1206–1526). Bp. 1895 (a továbbiakban TelOkI) I. 331; Ub III. 453, 458; *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint. I–XII. (1387–1425). Bp. 1951–2013. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52. – A továbbiakban ZsOkI) II/2. 6030. sz..

²⁸ CDTrans II. 458. sz.

szolgabírája (és egy vármegye mindkét szolgabírája) pecsételte meg az oklevelet.²⁹ Szántói Lack Jakab és Tamási János erdélyi vajdák 1408. március 18-án, a tordai közgyűlésen kelt oklevelét (amelyben a hét erdélyi vármegye szolgabíráival és az esküdt ülnökökkel együtt bizonyították István tordai bíró panaszát) a szöveg szerint nemcsak a vajdák, hanem a szolgabírák pecséteivel is megerősítették, ám az oklevélre az utóbbiak pecsétjei mégsem kerültek rá.³⁰

Mint már említettük, a szolgabírák száma vármegyénként kettő (Magyarország vármegyéi többségének négy ilyen tisztségével szemben).³¹ Számuk ettől csak a 14. század elején eltérő. 1315-ben Miklós erdélyi vajda három dobokai szolgabíró-t küldött ki vajdai emberekként birtokosztály elvégzésére ugyanabban a vármegyében.³² Ez azonban magyarázható azzal, hogy a tisztség nem sokkal előbb történt bevezetése miatt a két szolgabíró megválasztásának gyakorlata még nem volt teljesen kialakulva.

Egy 1320. február 19-én kelt alvajdai oklevél (Demjén nb. Lapádi) Bökény fia Péter *magister* és Szentkirályi István *comes* szolgabírákat említi,³³ alig néhány nappal később, a február 28-án kelt oklevél pedig már Gyógyi Gergely *comes* és Szentkirályi István szolgabírákat.³⁴ Tagányi Károly ennek alapján úgy gondolta, hogy Fehér vármegyében ekkoriban három szolgabíró volt hivatalban.³⁵ Ez a dobokai példa alapján nem zárható ki, könnyen meglehet azonban, hogy a két időpont között történt a szolgabíró-választás, és a korábban hivatalban levők egyikének a megbízatását már nem hosszabbították meg, helyére mást választottak. (Megjegyzendő, hogy két év múlva is, 1322-ben utóbbiak, tehát Gyógyi Gergely *comes* és Szentkirályi István voltak a szolgabírák.) Noha az 1540. évi tordai országgyűlés úgy rendelkezett, hogy Fehér vármegyében – ennek nagy kiterjedése okán – három szolgabíró-t kell majd választani, a többi vármegyében pedig – továbbra is – kettőt,³⁶ a rendelkezés nem ment át a gyakorlatba: Fehér vármegye egy 1559. évi irata a két szolgabíró, egy 1561. évi kiadványa pedig a két alispán és a két szolgabíró nevében kelt.³⁷

1431-ben egy vármegyei oklevél intitutiója nevek nélkül négy szolgabírárt említ Simon Hunyad vármegyei ispán mellett, ám ezt az oklevelet a szokásostól eltérő fogalmazása (*quatuor iudices nobilium comitatus de eadem*, holott a két szolgabíró név szerinti felsorolása a szokásos)³⁸ és amiatt, hogy szövege csak gyulafehérvári Dobó József (1735–1820 e.),

²⁹ Gábor Gyula helyesen zárta ki, hogy a nyolcadik pecsét „Külső-Szolnok” megye szolgabírájáé lehetne, mert a vajda az Erdélyen kívüli Szolnok megyének külön közgyűlést tartott (Gábor: *Megyei intézmény* 10, 13–14).

³⁰ TelOkI I. 330–331 (DL 73 886).

³¹ Az Erdélyen kívüli, két szolgabírási vármegyére legutóbb lásd C. Tóth Norbert: *A világi igazgatás Magyarországon a Zsigmond-korban különös tekintettel Veszprém megyére. = Megyei történet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István és Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. – A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) 319–344.

³² CDTrans II. 256. sz. Vö. Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 279.

³³ Uo. II. 349. sz.

³⁴ Uo. II. 350. sz.

³⁵ Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 279.

³⁶ *Magyar országgyűlési emlékek. Monumenta comitalia regni Hungariae*. I–XII. Szerk. Fraknoi Vilmos–Károlyi Árpád. Bp. 1874–1917. (Magyar Történelmi Emlékek III. osztály. – A továbbiakban MOE) II. 161. Vö. Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 279.

³⁷ MNL-OL, Radák cs lt., 1559. V. 1. és Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Jósika család hitbizományi lt. (jelenleg a Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságának őrzetében, Kolozsvárott), 93. sz. (1561. XII. 6.). Mindkét iratra Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

³⁸ Az általános szabály alóli kivétel Belsőszolnok vármegye eredetiként fennmaradt 1368. évi oklevelek amely a név szerint említett ispán és az általánosságban említett szolgabírák nevében kelt (CDTrans IV. 712. sz.).

illetve Kemény József (1795–1855) gyűjteményében újkori másolatként maradt fenn, hamisan bélyegezhetjük.³⁹

1493-ban, Kolozs vármegyében négy nemes és szolgabíró tett bevallást előttük mint fogott bírák előtt korábban létrejött egyezségről,⁴⁰ de itt is csak egyikük, sárdi Budai István szolgabírósa (1492–1493) adatolható máshonnan. 1515-ben héderfői Barlabási Lénárd erdélyi alvajda parancslevelet intézett négy Fehér megyei nemeshez és szolgabíróhoz,⁴¹ de közülük csak Gáldtői Benedekről tudjuk bizonyítani, hogy az előző évben is szolgabíró volt. 1520-ban Barcsai Pál ítélőmester négy másik nemessel, Hunyad vármegyei szolgabíróval bocsát ki oklevelet,⁴² de közülük megint csak egyikük, Kisbarcsai Mihály szolgabíróságáról (1516–1520) tudunk. 1525-ben két nemes, szolgabíró bocsát ki a vármegye jegyzőjével oklevelet az előttük történt kiegyezésről,⁴³ de korábbi és későbbi adatokból is kimutatható, hogy közülük csak az egyik, zsombori Roth János (1524–1525, 1536–1540) volt szolgabíró.

Látható tehát, hogy kettőnél több szolgabírárt a vármegyei oklevél soha nem említ.⁴⁴ Olykor azonban, ha csak rövid ideig is, egyetlen szolgabíró volt hivatalban. (Inakházi) János (Inok fia), dobokai szolgabíró (1361–1364) egyedül bocsátott ki oklevelet, miután alvajdai parancsra ugyancsak egyedül vizsgálatot tartott Doboka vármegyében, minthogy szolgabírótársra – nyilván nem sokkal korábban – elhalálozott.⁴⁵ Nemcsak az egyik szolgabíró váratlan halála, hanem lemondása⁴⁶ miatt előfordulhatott, hogy a vármegyében csak egyetlen szolgabíró volt, de társát nyilván igyekeztek minél előbb pótolni.

Alszolgabírót 1310-ben Torda vármegyében (*viceiudex*) említene, ahol egy birtokba iktatásnál jelent meg, és képviselte urát (*pro eodem domino suo*), a szolgabírárt (*iudex provincie*),

³⁹ Az oklevélnek több kiadása ismert: *Nemzeti Társalkodó* 1830. 256; *Tudományos Gyűjtemény* VII(1831). 31–32 (Dobó József gyűjteményéből); *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402–1473)*. Ed. Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan. Cluj-Napoca 1989 (Testimonia). 86 (az eredeti hiányában a fentebbi közlésekre hivatkozik, hitelességében nem kételkedik, mint ahogyan Rüs: *Juzii nobiliari* 19 sem). Az oklevél 19. századi másolata, ugyancsak Dobó gyűjteménye alapján: Josephus Kemény: *Diplomatarii Transsilvanici Supplementum* (kézirat másolatgyűjtemény Kemény József gyűjteményének a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban őrzött anyagában, Mss. KJ 288/C3), III. 121.

⁴⁰ *nobiles Petrus Kemeny, Blasius Gerewfy, Michael de Zenthpal et Stephanus de Buda, iudlium comitatus de Colos [...]* (DL 36 398, p. 137, nr. 2.). A szöveg közölt regesztájában a négy név után: „Kolozs vármegye szolgabírái”, lásd *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. Kivonatokban közlésezi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. (1289–1556). Bp. 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17. – A továbbiakban KmJkv) II. 2872. sz. – Vö. *Erdélyi vármegyei archontológiája* 78, ugyancsak tévesen. Nem igazolható tehát az, hogy ebben az évben öt [!] szolgabírája lett volna Kolozs vármegyének, továbbá a négy kolozsi szolgabíróra idézett 1517. április 29-i oklevélben (Rüs: Fogarasi Enikő: *Kolozs vármegye szolgabírái a középkorban*. Turul LXXXII[2009]. 1. sz. 4.) két szolgabíró és négy esküdt neve olvasható (DF 252 670. = 257 852).

⁴¹ DL 63 007. Tévesen: *Erdélyi vármegyei archontológiája* 53.

⁴² DF 257 630.

⁴³ *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közlésezi W. Kovács András. Kvár 2006 (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 3. – A továbbiakban WassLt) 645. sz.

⁴⁴ Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* VII. 297 szerint 1466-ban (DL 27 914) három szolgabírája volt Doboka vármegyének. A hivatkozott oklevél egy vajdai mandátum a kolozsmonostori konventnek címezve, a hátlapon levő helyszíni feljegyzés szerint a vajdai ember a *vicinis et commetaneis nobilibusque comprovincialibus puta Iohanne Jankafy de Ews, Nicolao Ztrigy de Manik, Ladislao de eadem, iud. nobilium comitatus de Doboka* stb. tudta meg az igazságot. A felsoroltak közül azonban csak sztrigyi Mátyási László volt szolgabíró (DF 260 784. és 260 995).

⁴⁵ CDTrans IV. 180. sz.

⁴⁶ WassLt 617. sz.

aki szomszédos birtokos volt.⁴⁷ 1339-ben, Fehér vármegyében a szolgabíró az alszolgabíróval együtt végzett vizsgálatot.⁴⁸ Kolozs vármegyében egy 1340-re (?) keltezhető oklevélben már a vármegye alszolgabírájaként említik (*viceiudex de Culus*), amikor is egy idézést ejtett meg.⁴⁹ Eszerint a szolgabíró helyettese volt, akit birtokjogi ügyekben is képviselt, vagy vármegyei feladatot teljesíthetett annak megbízásából.⁵⁰ Megbízata azonban alkalmi lehetett, és úgy tűnik, a tisztség nem is állandósult, mivel a későbbiekben már nem találkozunk alszolgabíróval. Helyettesítésre azonban a későbbiekben is van példa. Erdélyben a vizsgálatok elvégzésére szinte mindig a szolgabírák egyike ment ki (akit név szerint is megemlítenek), néhány esetben azonban a megyei ember.⁵¹ Ezekben a helyettesekben azonban nem a 14. század eleji alszolgabírát kell látnunk,⁵² mert – az erdélyi rendek által az 1540. évi tordai gyűlésen hozott határozatok szerint – a megyei embert nem a szolgabíró, hanem a panaszos fél választhatta kisebb horderejű ügyek kivizsgálására, ha a helyszín távol esett a szolgabíró lakhelyétől, vagy a szolgabíró akadályoztatása miatt. Jelentését a következő ítélőszék előtt kellett elmondania, eskü alatt, hogy a vármegye hatósága erről oklevelet állíthasson ki.⁵³

A szolgabírák mindig abban a vármegyében birtokosok, ahol a tisztségüket betöltötték.⁵⁴ A kivételek valószínűleg csak látszólagosak.⁵⁵ Szőkefalvi Kis Illés Fehér (1499),⁵⁶ majd Küküllő vármegye szolgabírája (1499, 1513, 1532) is (ha az adatok egyazon személyre vonatkoztathatók). Neve alapján csak szőkefalvi (Küküllő vm.) birtoklásáról tudunk, de Fehér vármegyében is lehettek – egyelőre ismeretlen – birtokai. Fratai/Márkházi Péter Doboka (1384, [1384–1392?]) és Kolozs (1398, 1403–1407) vármegyék szolgabírája (mindkettőben birtokos volt), akárcsak Szilkeréki András (Belsőszolnok, 1452; Doboka, 1487; a nagy időbeni távolság miatt ez esetben meglehet, hogy csak névazonossággal van dolgunk). Az erdélyi szolgabírák közül egyelőre ők azok, akik esetében tudunk a két vármegyében is betöltött tisztségről.

A szolgabíró a megye nemessége választotta, minden bizonnyal évenként,⁵⁷ sokszor azonban csak tisztújítás történhetett,⁵⁸ tehát gyakran újráválasztották őket, és hivatalukat több évig

⁴⁷ CDTrans II. 168. sz.

⁴⁸ Uo. II. 1033. sz.

⁴⁹ Uo. III. 35. sz.

⁵⁰ Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 283–284.

⁵¹ AOkl XIX. 516. sz., ZsOkl IV. 602. sz., X. 679. sz., DL 74 045; TelOkl I. 536, DL 12 666., Ub IV. 611, DF 260 809., 244 105., 257 828. és 261 048.

⁵² Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 284.

⁵³ MOE II. 161–162: Vice iudices tamen nobilium, per principales iudices eligi non possunt, neque debent; in casibus, factum minoris potentie concernentibus ac vestigiorum animalium et hiis similibus, per hominem lesum eligatur nobilis unus, honeste conditionis, qui propter iudicis nobilium remotam forsitan residentiam, vel aliter ob eius absentiam, in eiuscemodi casibus et factis, loco iudicis nobilium procedat, et tandem coram vicecomite ac iudicibus nobilium, in sede iudiciaria comitatus, fassionem sub iuramento faciat, et sic litere super huiusmodi negotio necessarie conficiantur. Vö. Dáné Veronka: *Az erdélyi vármegyék tisztségviselői kara a fejedelemség korában (1541–1658)*. Századok CXLVIII(2014). 1120.

⁵⁴ Más vármegyékben is – a Zsigmond-korban – ugyanez a helyzet, pl. Szabolcsban (C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban*. Nyíregyháza 2008 [a továbbiakban C. Tóth: *Szabolcs*] 65). Abaújban is ez az általános, néhány bizonytalan esetet leszámítva, lásd Kádas István: *Az Abaúj megyei szolgabírói társadalom a Zsigmond-korban*. Korall LVII(2014). 112–113.

⁵⁵ Lásd W. Kovács András: *Szolgabírák és járásek a középkori Erdélyben*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. sz. 33–35. További ide vonható adatok: Iklódi Máté (BSz, 1519), Nagyvátyi György (FH, 1536).

⁵⁶ DF 245 290.

⁵⁷ Tringli: *Megyék* 509; C. Tóth: *Szabolcs* 61.

⁵⁸ C. Tóth: *Szabolcs* 64.

viselték. Legtöbbször a szolgabírópároknak csak az egyik tagja cserélődött – akárcsak más megyékben⁵⁹ –, így biztosítva valamiféle átmenetet az ügyek intézésében.⁶⁰ Ez a gyakorlat úgy is feltűnő, hogy sokszor nincsenek adataink egymást követő évekből. Olykor ugyanazt a szolgabírópárt egy vagy több év megszakítás után választották vissza. Kivételesnek tekinthető az, amikor valakinek a tisztsége nem a választás alkalmával szűnt meg, hanem lemondott a szolgabíróságról.⁶¹ Megválasztásuk időpontja – már ha ez az év egy adott szakában és valamilyen rendszerességgel történt is – a gyér adatokból nem állapítható meg. Tagányi szerint, aki álláspontját egyetlen, Doboka vármegyei adatra alapozta, a tisztújítás általában az év elején történt,⁶² azonban számtalan példát ismerünk (Dobokából is), amikor a váltásra nem az esztendő fordulóján került sor. A választásról Erdélyben sem rendelkezünk adatokkal. Ezt minden bizonnyal az adott vármegye nemessége bonyolította le a rendszeresen tartott sedriák valamelyikének alkalmával⁶³ (és nem a rendszertelenül megtartott tordai vajdai közgyűléseken).⁶⁴

A hivatalviselés ideje változó, de a hiányos adatsorok mellett ez alig becsülhető meg (sok esetben egy szolgabírónak csak egyetlen említését ismerjük). Némelyikük közel 10-20 évet vagy ennél is többet maradtak tisztségben,⁶⁵ míg mások több ízben is – adatolható megszakításokkal – elvállalták ezt a feladatot.⁶⁶ Bár valószínűleg sok tennivalóval járt a hivatalviselés – ez leginkább az ítélőszéken való részvételt⁶⁷ és parancsok, vizsgálatok, idézések végzését, bírságok behajtását jelentette⁶⁸ –, a jelek szerint szívesen vállalták ezt a – jövedelemmel járó – feladatot. Kivételes az 1507-ből való eset, melynek következtében Szentgyörgyi Péter erdélyi vajda fővesztésre ítélte ádamosi Porkoláb Imrét, mert szolgabíróként jogtalanul járt el; az ügy részleteit nem ismerjük.⁶⁹

⁵⁹ Szakály Ferenc: *Tolna vármegye középkori szolgabírái (Esettanulmány)*. Történelmi Szemle (a továbbiakban TSzle) XXXIX(1997). 3–4. sz. 416–417; C. Tóth: *Szabolcs* 65.

⁶⁰ Ez a gyakorlat egyedül Küküllő vármegyében nem figyelhető meg, de ott is csak a fennmaradt megyei oklevelek kis száma miatt.

⁶¹ Így tett 1516-ban Zsombori Salatiel, Doboka vármegye szolgabírája (WassLt 617. sz.).

⁶² 1415. december 31-én még a megye egész éven át hivatalban levő szolgabíráit – Nyiresi Istvánt és tőki Kis Mihályt – említik, de következő év január 14-én már sólyomközi Ördög Miklós és Szentgyeddi András a szolgabírák (Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 264). Szabolcs megyében a Zsigmond-korban a választás Szt. György-napon történt: C. Tóth: *Szabolcs* 62–63.

⁶³ Tringli István: *Két szokásjogi norma a közgyűlések működéséről*. TSzle XXXIX(1997). 397. Erdélyben még az újkorban sem vált szét a vármegyei közgyűlés (megyeegülés) – amelyen elvben a vármegyei tisztviselőket választották –, illetve a vármegyei ítélőszék (sedria), lásd *Torda vármegye jegyzőkönyvei*. I. 1607–1658. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléstéri Dáné Veronka. Kvár 2009. (Erdélyi Történelmi Adatok IX. 1.) 9.

⁶⁴ Miként azt Tagányi Károly vélte, aki szerint a 14. századi vajdai közgyűléseken hat ülnököt választottak, és ezek közül ketten voltak a szolgabírák (*Megyei önkormányzatunk keletkezése*. Bp. 1899. [Értekezések a történelmi tudományok köréből XVIII/6.] 18–19.). Nézetét később már úgy módosította, hogy a 14. század elejétől a szolgabírákat a vármegyék választották (Kádár–Tagányi: *Szolnok-Doboka* I. 284.).

⁶⁵ Pl. Bádoki Péter (DO, 1332–1341), harói Berecki Péter (HD, 1520–1536), Csomafáji István (DO, 1530–1538), Dezméri Tamás (KL, 1408–1410, 1413–1417), Dezméri Tamás (KL, 1408–1410, 1413–1417), Györgyfalvi „Henke” László (KL, 1389–1393, 1398–1402), Naláci István (HD, 1520, 1524, 1531–1544), Nyiresi Mihály (DO, 1453–1466), Sülyei István (FH, 1357–1366), csomafáji Tót István (DO, 1530–1538); Zsuki János (KL, 1340–1349, 1353–1359, 1363–1367).

⁶⁶ Pl. botházi Porkoláb Mihály (KL, 1476, 1482–1484, 1491).

⁶⁷ Különlegesen számított az, amikor az egyik szolgabíró nem vett részt a vármegyei ítélőszéken: 1433-ban Kéméndi Simon, hunyadi szolgabíró (1433) betegség miatt nem lehetett jelen (DL 43 950).

⁶⁸ Szécsényi Tamás erdélyi vajda 1342-ben elrendelte, hogy a vajdai és alvajdai bírságokat csak szolgabíró jelenlétében hajthatják be, és megyésispán elé csak szolgabíró idézhet meg valakit (CDTrans III. 91. sz.).

⁶⁹ Kmlkv II. 3417. sz.

Némely családok különösen sokat foglalkoztatottnak számítanak, ezek körében nem ritka, hogy többen is viselték a szolgabírói tisztséget.⁷⁰ A tisztség „öröklése” ugyanazon családon belül még az erősen hiányos genealógiai adatsorok mellett is adatolható olykor (máskor csak valószínűsíthető).⁷¹ Az apa az általa megszerzett tapasztalatot olykor át tudta tehát adni fiának, a megyebeli nemesek pedig utóbbit megválasztották a tisztségbe.⁷² A szolgabírák fiaiból kerültek ki olykor az ispánok is (vagy ispánok fiai lettek szolgabírák),⁷³ ami nemcsak azt bizonyítja, hogy a két tisztséget nagyjából ugyanaz a társadalmi réteg töltötte be,⁷⁴ hanem példázza a felemelkedés szűkös lehetőségét is. Olykor testvérek vagy rokonok töltötték be egyidejűleg a szolgabírói tisztséget, mint például Gyulai Loránd és Gyula dobokai szolgabírák 1315-ben. Többen a szolgabírói tisztség elvállalása után ispáni kinevezést nyertek (mindig a saját vármegyéjük, ritkán ezzel egyidejűleg olykor egy szomszédos vármegye élére is),⁷⁵ mások az ispáni tisztség betöltése után lettek szolgabírák. Az adatolható esetek viszonylag magas száma miatt ez megszokottnak számíthatott, a szolgabírák és az ispánokhoz is ugyanahhoz a „vármegyei”-nek nevezett⁷⁶ nemességhez tartoztak. Az ispánok körében főleg várnagyi tisztségre vannak adataink (a vajdai honorhoz tartozó várak, majd később magánvárak esetében), azok azonban, akik szolgabírói tisztséget vállaltak, legfeljebb az ispáni tisztségig jutottak el. Egyedül szucsáki Porkoláb Demeter volt az, akiről tudjuk, hogy évekkal kolozsi szolgabírósága (1488) után Bánffy Ferenc sebesvári (Kolozs vm.) várnagya lett (1493), Hacaki Gáspár pedig egyidejűleg

⁷⁰ A következő családok például legalább öt szolgabírárt adtak: *BSz*: Szilkeréki (8), Girolti (6); *DO*: csomafáji Tót (5); *FH*: Forrói (5); *HD*: Hosdátai (5); *KL*: rödi Cseh (5), Györgyfalvi (6), Szucsáki (5); *TD*: Komjátszegi és Szengyeli (5–5).

⁷¹ *BSz*: Szilkeréki Jakab (1449) és fia, Demeter (1483–1485). – *DO*: Szentegyadi Mihály (1367–1372) és fia, András (1397–1406, 1411, 1414, 1416–1420, 1423), illetve unokája (?), István (1453–1455); Olnoki Barnabás (1384) és fia, István (1423–1429); Nyíresi István (1414–1415, 1426–1430) és fiai, Lukács (1448), illetve Mihály (1453–1466); Göci György (1456–1462) és fia, Demeter (1471–1473, 1487); csomafáji Tót Gergely (1475, 1476–1481, 1487) és fiai, István (1530–1538), illetve László (1476 és 1479); szentegyadi Valkai János (1475–1479) és fia, Péter (1498, 1510, 1515–1516). – *FH*: Szentkirályi István *comes* (1320–1322) és fia, Sándor (1336–1339); Tátéi Márton (1339–1342) és fia, László (1363–1366). – *KL*: Györgyfalvi „Henke” János (1478), és fia, Salatiel (1497, 1513–1514); Budai István (1492–1493) és fia, Vince (1513–1514, 1521–1522). – *TD*: Csáni János (1392) és fia, Mihály (1421); petlendi Solymos Miklós (1436) és fia, Zsigmond, (1453). Hasonló gyakorlat Tolnában is megfigyelhető, lásd Szakály: *Tolna* 418.

⁷² Hosdátai Bíró Bálint és pestesi Bíró Máté hunyadi szolgabírák családneve lehetséges, hogy a saját, vagy valamely felmenőjük szolgabírói tisztségviselésével magyarázható.

⁷³ Bogáti „Herceg” Péter tordai szolgabíró (1366) fia, Imre küüllői ispán lett (1416); rödi Cseh Miklós tordai ispán (1444–1446) fia, Péter kolozsi szolgabíró (1493); Budai Pál kolozsi szolgabíró (1482) fia, Lázár kolozsi alispán (1497); Budai István kolozsi szolgabíró (1492–1493) fia, Gergely kolozsi alispán (1522–1526); csomafáji Tót Péter dobokai szolgabíró (1429–1430) fia, György dobokai alispán (1466).

⁷⁴ W. Kovács András: *Az erdélyi vármegyék ispánjai a középkorban*. TSzle LVI(2014). 414–415.

⁷⁵ Uo. 414, 39. jegyzet. További ide vonható esetek: Kidei Ispán Mátyás/Máté, dobokai szolgabíró és alispán (1510); a két különböző név szerepeltetése valószínűleg tollhiba); Béli Benedek, Fehér vm. szolgabírája (1494), majd alispánja (1499); Kisbarcsai Mihály, hunyadi szolgabíró (1516–1520), alispán (1524); petlendi Egresi Tamás, tordai szolgabíró (1508–1512), alispán (1530); Komjátszegi István, tordai alispán (1530), szolgabíró (1536).

⁷⁶ A „vármegyei nemesség”, akárcsak a többi, a történetírásban ugyancsak elterjedt kategória, mint a „tehetőes köz-nemesség”, „nemesi előkelők”, „köz-nemesi elit” vagy „középbirtokos nemesség”, alig írható körül a vagyoni helyzet, a társadalmi viselkedésformák, karrierlehetőségek és házassági szokások alapján; a nemesség rétegződéséről csupán egyetlen vármegye, Ung esetében készült elemzés (Engel Pál: *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. Bp. 1998. [Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25. – A továbbiakban Engel: *Ung*]). Lásd *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci)* 1400–1526. By Tamás Pálosfalvi. Bp. 2014. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Redigit Pál Fodor) 7–12. – A szolgabírák, miként a 1415/1417. évi „Javaslatok” tartalmazták, megyéjük „derék és lelkiismeretes férfijai” voltak (C. Tóth: *Szabolcs* 61.).

Kolozs vármegye szolgabírája és nótáriusa is volt (1537–1538).⁷⁷ A fenti esetek azonban azt mutatják, hogy a szolgabírói tisztség soha nem jelentette valamilyen karrier kezdetét. A vármegyei okleveleken kívül legtöbbször vajdai és alvajdai emberként, ügyvédként, fogott bíróként tűnnek a szemünk elé.

Sokukról pusztán nevükön kívül semmit nem tudunk, vagyoni helyzetükről csak annyit, hogy egy, legfeljebb néhány faluban voltak szerény jószágrészeik, melyek legtöbbször egyetlen (olykor két szomszédos) vármegyében feküdtek. Familiárist Bádoki László dobokai szolgabíró (1406–1407) kapcsán említenek, jóval hivatalviselése után (már ha a két név azonos személyt fed); Balázsfavi Lászlónak, Fehér vármegye szolgabírájának (1348) egy famulusát említik, ugyancsak hivatalviselése után (1357). Házassági kapcsolataik általában a saját vagy a szomszédos megye nemességéhez (olykor szolgabírói családokhoz) kötötték őket. Néhányan Árpád-kori közszebad nemzetségekhez köthető családok leszármazottai⁷⁸

Comes címet főleg a 14. század első felében találunk a nevük mellett;⁷⁹ a század második felében több megyében is eltűntek a jómódú nemesek a szolgabírák közül.⁸⁰ Ugyancsak a 14. században nevük mellett olykor a *magister* rangjelző cím is szerepel a megyei kiadványokban⁸¹ (jóval ritkábban azonban mint az ispánok esetében, akik ugyanebben az időszakban szinte kivétel nélkül megkapták ezt a címet).⁸² A következő században azonban már körükben is teljesen kikopott a használatból. A 16. század első harmadától az *egregius* (vitézlő) címmel illették őket, de nem a vármegyei kiadványokban, hanem szolgabírói tisztségüktől függetlenül,⁸³ és jól láthatóan ritkábban, mint azok, akik ekkoriban ispáni tisztséget viseltek. Ekkorra azonban

⁷⁷ Rajta kívül olykor deáknak nevezték még Fodorházi/Korpádi Andrást (DO, 1443–1445).

⁷⁸ A szolgabírói családok töredéke köthető valamely nemzetséghez. – Agmánd nemzetség: Péterházi Péter (BSz, 1488), Zsuki István és János (KL, 1312–1314, illetve 1340–1349, 1353–1359, 1363–1367); Becsegergely: Apafi Gegus (BSz, 1325); Bors: Gyulai *Gula/Jula* és *Lorand* (DO, 1315), Iklódi Máté (BSz, 1519), Szentpáli János és Mihály (KL, 1512, 1525, illetve 1478, 1484, 1491, 1493); Demjén: Lapádi Péter (FH, 1320); Kökényesradnót: „Herceg” Péter (TD, 1366); Nána-Beszter: *Bezter* fia Haranglábi Domokos (KK, 1331); Szalók: Simon bán fia Tamás fia Kendhidai *Balad*, Cikmántori János (KK, 1361, illetve 1407); Zsombor: sólyomkői Ördög Miklós (DO, 1416–1419). – Egy-egy rokonság *genus* volta önmagában nem alkalmas tagjai státuszának meghatározására; az előkelő „nobilis” nemzetségek mellett létező királyi szervienti, „kis” nemzetségekre lásd Zsoldos Attila: *Közszabad nemzetségek*. Mediaevalia Transilvanica II (1998). 1. sz. 48, 53, 59–60. (A tanulmányra és erre a szempontra Hegyi Géza hívta fel a figyelmemet, amit ezúton köszönök.)

⁷⁹ Ródi Cseh Mihály (KL, 1334 [?], 1340 [?]), [Ebesfalvi] *Oppor* (KK, 1331), Móríci János (DO, szolgabíró [1315] és ispán [1321–1334]), Tátéi Márton (FH, 1339–1342). – Vármegyei oklevélben: [Szentpéteri] Mihály *comes/magister* (KL, 1312–1314), Forrói Péter (FH, 1303), Gyógyi Gergely (FH, 1320–1322), Györgyfalvi „Henke” Péter (KL, 1334), Gyulai *Gula/Jula* és *Lorand* (DO, 1315), István (BSz, 1325), Lónai Demeter (DO, 1364–1367), *Myke* (BSz, 1329), Szentkirályi Gergely és István (FH, 1303, illetve 1320–1322), Szentpéteri Mihály *comes/magister* (KL, 1312–1314), Zsuki István és János (KL, 1312–1314, illetve 1340–1349, 1353–1359, 1363–1367).

⁸⁰ Tringli: *Megyék* 509; Engel: *Ung* 108. Vö. Béli: *Szolgabírók* 179–180.

⁸¹ Szolgabírák *magister* címmel: Apafi Gegus (BSz, 1325), Balad (KK, 1361), Dengelegi István (BSz, 1392, 1399), Frátai Péter (DO, 1384, 1382–1392), *Kochka* Mihály fia: Pál (TD, 1321), Lapádi Péter (FH, 1320), Mikeházi Antal (BSz, 1399), Szentgyeddi Mihály (DO, 1367–1372), Szentpéteri Mihály *comes/magister* (KL, 1312–1314), Szilágytői Lesták (BSz, 1397–1398, 1400), Szilkeréki János (uo., 1397–1398, 1400–1406). – Nem megyei oklevél említi a *magister* címet a következő esetekben: Bogáti „Herceg” Péter (TD, 1366), Darlaci Miklós (KK, 1344), Mihálcfalvi Bakó (FH, 1393); Szindi Sándor (TD, 1366).

⁸² W. Kovács: *Erdélyi vármegyék ispánjai* 417.

⁸³ *Egregius* címmel említi Mikeházi Fülöpöt 1517-ben (BSz, 1519), Nádasi Ferencet 1522-ben (KL, 1516–1517, 1533), Szentgyörgyi Györgyöt 1492-ben (KL, 1492), Valkai Pétert 1529-ben (DO, 1498, 1510, 1515–1516), továbbá 1522-ben és 1525-ben győronostori Kemény Pétert, Kolozs vm. szolgabíráját (1493), majd ispánját (1510–1516, 1521, 1528) is, de nyilván utóbbi tisztségviselésének köszönhetően.

e rangjelző cím inflálódott, és a 16. század elején széles körben használták, esetünkben azon szolgabírák, akik megkapták, semmivel sem emelkedtek ki ugyancsak jelentéktelen társaik tömegéből.

Noha a 14. század első felének szolgabírái között Erdélyben, akárcsak az ország más részén, még feltűnnek előkelő családok tagjai is, az ő esetükben sem tudunk a szolgabíróin kívül más tisztség viseléséről.⁸⁴ Sok kisbirtokos család leszármazása azonban még csak töredékesen sem rekonstruálható, emiatt aztán az sem tudható, hogy az esetleg tisztséghez jutók egyazon családhoz vagy a tágabb rokonsághoz tartoztak-e, és az előmenetelt segítették-e rokoni kapcsolatok. A szolgabírákat adó családok más tagjai is csak ritkán viseltek fontosabb tisztségeket. Kivételt képez a Zsuki család, amennyiben beigazolódna az a feltételezés, hogy Mihály alvajda (1322–1332) azonos Zsuki Mihállyal. Kiemelkednek továbbá a sorból a gyerőmonostori Kemények, mert közülük Péter, kolozsi szolgabíró (1493), majd ispán (1510–1516, 1521, 1528) atyja és fia is erdélyi alvajda (István: 1456–1458; János: 1555), vagy a Dobokaiak, akik közül János erdélyi alvajda (1406–1409) volt, László pedig zsoldoskapitány Itáliában és udvari lovag (1359, 1363–1369).⁸⁵ A Zsukiak a magyarszováti (Kolozs vm.) templom építésével, címerszerzéssel (1418) is kiemelkednek a többiek közül;⁸⁶ több más család részéről a birtokukon álló plébánia-templom építését, anyagi támogatását feltételezhetjük, kúriák építését viszont néhány esetben adatolni is tudjuk.⁸⁷

Ha azonban a hivatalviselésre vonatkozó fenti adatokat összevetjük azzal, hogy 1542 előttől ismert 367 szolgabíró több mint 200 családból származik, amelyek tagjai – elsősorban többségükben – más tisztséghez soha nem jutottak, látható, hogy a nemesi társadalom meglehetősen jelentéktelen tagjairól van szó. A nagy számok viszont azt mutatják, hogy Erdély kisbirtokos társadalmára számára, akárcsak máshol az országban, ez a tisztség volt a leginkább elérhető.

The *Iudices Nobilium* of the Transylvanian Counties in the Middle Ages

Keywords: Transylvania, Middle Ages, iudex nobilium, county authorities.

The office of *iudex nobilium* (szolgabíró) was created by royal authority in Hungary in the 1270s, and it was introduced shortly afterwards in Transylvania as well, most probably by the king's local representative, the voivode of Transylvania. *Iudices nobilium* are mentioned in Transylvanian documentary sources already in the first decades of the 14th century in each of the counties; their number becomes settled later at two per county. They formed, together with

⁸⁴ Pl. Hunyadban Arany István (1333), Belsőszolnokban *Gegus magister* (1325), a Becse-Gergely nemzetség Apafi ágának az alapítója és Szécsényi Tamás vajda familiárisa (1329). *Gegus* fia és unokája is udvari lovag, utóbbi emellett boszniai várak várnagya a 15. század elején, az Aranyiak közül többen erdélyi megyék ispánjai és királyi várak várnagyai a következő másfélszáz esztendőben (lásd a következő jegyzetet).

⁸⁵ Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. Bp. 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 11–15, II. 14–15, 62, 127, 266; Uő: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. [Bp.] 2001 [CD-ROM]. (Becsegergely nem, 2. tábla: Apafi; Kőkönyesradnót nem, 1. tábla: Dobokai; Mikola rokonsága 6. tábla: Kemény [gyerőmonostori]); Kemény János alvajda és székely alispán (1555): Kmlkv II. 5402. sz.

⁸⁶ Zsombor Jékely: *European Patterns of Patronage in Medieval Transylvania: The Suki Family. = Convergences. European Landmarks in Transylvanian Arts*. Ed. Daniela Dămboiu, Iulia Mesea. Sibiu 2007. 17–24.

⁸⁷ Entz Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kvár 1996. 518, 526.

the *comes* (*ispán*) and the county notary, the authorities of the “noble” county, as literature calls it. The two *iudices nobilium* were elected by the county nobility from their own circles. Their participation as co-judges in the judicial sessions (*congregatio generalis*) held by the voivodes for the Transylvanian nobility can be documented since 1327 and up to the abolishment of these in 1412. In addition to judicial activity, they executed orders of the central authorities as well: in most of the cases one of the *iudices nobilium* carried out inquiries ordered by the voivode or vice-voivode; there were some cases however when the inquiries were led by another nobleman from the county, at the request of and chosen by the plaintiff (in cases when the scene of the inquiry was far from the home of the *iudex nobilium*, or when this latter was hindered by other circumstances). *Iudices nobilium* were local smallholders, who did not hold any offices of greater importance, though in some cases became *comites* of their county.